

תשובת הרמב"ם לחכמי לונג"ל בענין נזקי הלסתות והצואר¹.

זמן קצר לאחר שחיבר ופרסם הרמב"ם את ספרו "משנה תורה", החלו חכמי דורו שבתפוצות ישראל לשלוח אליו שאלות בנוגע לספר. חכמי לונג"ל שבצרפת ובראשם רבי יהונתן הכהן, שלחו אליו כ"ד שאלות, כעשר שנים לאחר פרסום הספר. כיון שהשואלים היו בני אשכנז שאינם דוברי ערבית, שינה הרמב"ם ממנהגו לכתוב תשובותיו בערבית, והשיב להם בעברית. הרמב"ם גם שלח תשובה מיוחדת לרבי יהונתן², ממנה עולה יחס הכבוד וההערכה למעמדם וחכמתם של שואליו. בתשובתו כותב הרמב"ם בין השאר:

"...ומודיע אני משה להדרת הרב ר' יהונתן הכהן..., החברים החכמים הקוראים את כתבי... וכמה טרחתי יומם ולילה כמו עשר שנים רצופים בקבוץ חבור זה (ה"משנה תורה"), ואנשים גדולים ככם הם ידעו מה שעשיתי, שהרי קרבתי דברים מפוזרים ומפורדים בין הגבעות והרים. וקראתי אותם אחד מעיר ושנים ממשפחה, ושגיאות מי יבין והשכחה מצויה בכל וכ"ש בזקנים, ומפני אלה הסיבות ראוי לחפש בדברי ולבדוק ולחקור אחרי, ולא יאמר הקורא בחבורי זה כי מה האדם שיבוא אחרי המלך אלא הרשיתי ויאמר המלך יבוא. וטובה גדולה עשיתם עמי אתם החכמים וכל מי שימצא דבר ויודיעני, טובה גמלני עד שלא ישאר ח"ו מכשול, שלא נתכוונתי בחבור זה אלא לפנות הדרכים ולהסיר המכשולות לפני התלמידים שלא תחלש דעתן מרוב המשא והמתן ויבא לטעות בפיסוק ההלכה..."

"משנה תורה"³, פסק הרמב"ם: "לחי העליון שניטל, טריפה. אבל אם ניטל התחתון - כגון שנגמם עד מקום הסימנין (=הקנה והושט), ולא נעקרו - הרי זו מותרת". על הלכה זו שאלו חכמי לונג"ל:

"...אנחנו בעניותנו לא שמענו עד היום הזה ולא מצאנו כתוב כן בשום חיבור הנעשה בשום לשון, והיה נראה בעינינו דבר זה פלא, כשאומר (במשנה חולין ג, ב): "ניטל לחי התחתון - כשר", רבותא אשמועינן, אע"ג שנראה כעיקור, וכל שכן לחי העליון (שכשר). סוף דבר, אין אנו יודעים איך ייאסר אם ניטלו הלחיים העליונים עם חוטמו, לדברינו שאנו מתירין מסוכנת. יפרש לנו רבינו משה פירוש רחב (=מרווח) ואם עוול פעלנו לא נוסיק"⁴.

והשיב להם הרמב"ם⁵:

"מי תלה הסימנין בלחי התחתון עד שתחשוש לעיקור? דעו, שהסימנין תלויין הן בין עיקר החיך והלשון, אצל המפצל של לחי התחתון (=מפרק הלסת התחתונה) רחוק הרבה מתוך הצואר שבתוכו הסימנין. וזה, הלחי התחתון, הוא המתנדנד ברוב בעלי החיים בשעת אכילה, ולפיכך

1. המאמר המקורי: "תשובת הרמב"ם לחכמי לונג"ל בענין נזקי הלסתות והצואר וזהו אנטומו-פיזיולוגי של אזורים אלו במקורות ההלכה", פורסם ב"קורות" ט', ה-ו, תשמ"ז עמ' 180-191, וכאן קוצר ונערך שנית.

ראה גם בהקשר לפריקות בכלל ולפריקת הלחי התחתון: "מעלין אוזניים בשבת, דוגמא לדיון הלכתי אורטופדי בנושא הפריקות", אסיא ז', עמ' 267-276 (וכן השווה למאמר בתחומין ל' עמ' 29 ואילך).

2. תשובה מט. ראה "תשובות הרמב"ם" בתוך אתר "הספריה הוירטואלית - דעת", עפ"י דפוס ליפסיה 1861. הוצאה מדעית של התשובות יצאה ע"י י. בלאו.

3. ספר קדושה, הלכות שחיטה, פ"ח הי"ח.

4. הרשב"א ב"תורת הבית הקצר" כתב שלמרות הקושי בדברי הרמב"ם יש לחוש לדבריו ולכן בשו"ע נפסקה הלכה כרמב"ם. טור יו"ד הל' טריפות סי' לג ושם מובאת תשובת הרמב"ם.

5. תשובה לז'.

המפצל של לחי התחתון רפה הרבה, כדי שיהא נע במהרה בשעת אכילה, ומפני זה נשמט פעמים רבות מרוב בני אדם לא בשעת אכילה בלבד אלא אפילו בשעת פיהוק, ואם החזירוהו במהרה יחזור ואם לאו לא יחזור, ואפילו ניטל המפצל לא ימות החי. אבל לחי העליון קבוע הוא והחוטם הקבוע בו הוא עיקר נשמת רוח החיים הנכנסת ללב דרך הריאה עם הנשימה שתיכנס דרך הפה. ואותו הלחי העליון כמו גג הוא לכסות הקנה, כדי שלא תיכנס נשמת הרוח והיא קרה לריאה וימות החי. גם שני לחיים שהם כמו שני ענבים אדומים תלויים בסוף החיך מלמעלה כנגד פי הקנה, מפני זה נבראו, כדי שתהא הרוח שתיכנס מן הפה בשעת הכנסת הרוח לריאה, תפגע בבשר זה תחילה, ואף על פי שנשתנית בתוך הפה ואחר כך תיכנס לריאה. ואם יינטל הלחי העליון יאבד הכל ונמצא פי הקנה מגולה לאויר ומיד תיכנס בו הרוח בכל נשימה ונשימה כמו שתיכנס לתוך פי האשישה (=כלי קיבול מזכוכית) והחלון [נ"א : והסילון], וביומה תקרר הריאה והלב ותמות הבהמה, ואין לך מי שאין כמוה חיה יותר מזו. ומפני זה מנו נטילת לחי התחתון דוקא בכשרות ולא העליון. וזה שאמרתם שלא שמעתם ולא ראיתם בחיבור מי שמנה טריפה זו, הרבה דברים לא יזכירו אותם המפרשים מפני שלא שמו דעתם להם, וכשיבין אדם באותם הדברים - ייראו. וזה שאמרתם שאם תהיה זו טריפה האידך נתיר מסוכנת, לא ידענו מי תלה זו בזו ולא מאיזה צד באה קושיא זו עד שנהיה צריך לפרק".

אין ספק שלו הכיר הרמב"ם את מדע הרפואה כפי שהוא כיום, לא היה מסביר את ההלכה באופן שהסביר. הידע כיום בתחומי האנטומיה, הפיזיולוגיה והפתולוגיה (כמו גם שאר ענפי מדעי הטבע) שונה מאד מזה שהיה בתקופת הרמב"ם. די אם נציין שהרמב"ם לא ידע דבר על העולם המיקרוסקופי והביולוגיה של התא, מחזור הדם, תפקוד מערכת הנשימה, מערכת החיסון ועוד. הסברו מתאים אפוא להבנה ולידע הרפואי שהיו בימיו, בהתאם לתפישה הגלנית ששלטה בכיפה באותם ימים⁶. בניגוד לחששו של הרמב"ם, ניתן לחיות גם לאחר שמסירים את השקדיים, וזה ניתוח יומיומי כיום, ואף לאחר כריתת בית הבלעיה (הלרינקס) ניתן לחיות, אף כי הדבר דורש התקנת פיוס של הקנה. [כיום ידוע שהלב אינו מהוה "מרכז החום הטבעי" אלא מין משאבה להזרמת הדם במחזור הדם ושהריאה אינה מהוה מפוח לקירורו אלא מערכת לשחלוף גזי הנשימה - החמצן ודו תחמוצת הפחמן, וכן שתפקיד השקדיים אינו להוות כיסוי והגנה לפתח הריאות מאויר קר אלא להוות חלק ממערכת החיסון מזיהומים, ותפקיד החך הוא בעיקר במערכת הלעיסה והבלעיה].

האם משמעות הדבר היא שההלכה כפי שפסק הרמב"ם אינה נכונה? ממש לא! כל פגיעה שתגרום לשבר בעצמות הלסת העליונה, המחוברת לבסיס המוח, עלולה לגרום לקרע של קרומי המוח, ולנזק מוחי, בין אם מדימום, מחנק או מזיהום משני. עצם הפגיעה בשלמות קרומי המוח היא אחת הסיבות להטרפת בהמה, וממילא נטילת הלחי העליון מטריפה אותה.

מעניין יותר הסברו של הרמב"ם להכשר הבהמה במקרה של נטילת הלחי התחתון. הגדרת גבולות הלחי התחתון מצויה כבר במשנה, חולין י, ד: "איזהו לחי? מן הפרק של לחי עד פיקה של גרגרת", כלומר עד הקצה העליון של הקנה, שהוא גם גבול השחיטה המותר העליון. הלחי התחתון

6. עיין ערך: קלאודיוס גלנוס, בויקיפדיה. רופא יווני שחי במאה השנייה לספירה. שיטתו ברפואה החזיקה מעמד קרוב לאלף שנה עד תקופת הרנסאנס.

מחובר בקצהו התחתון לקנה ולתורבץ הושט⁷ באמצעות שרירים ורקמות חיבור, בניגוד לקביעת הרמב"ם הקובע שהסימנים אינם תלויים בלחי התחתון, שנחוש בשל כך לעיקורם ממקומם בנטילתה. הרמב"ם בתשובתו גם אינו מסביר כשמואל בגמרא⁸ או כפי שהוא עצמו פסק ב"משנה תורה" (לעיל) שמדובר בניתוק ממשי של הלחי התחתון אך מעל הקצה העליון של "הסימנים", כלומר הקצה העליון של הקנה והושט.

לבד מהידע העצום והיחידאי במקורות ההלכה, הרמב"ם היה גם רופא מנוסה מאד, ורק הכרח מציאותי אילץ אותו להסביר את ההלכה כפי שהסביר. אמנם אין הסברו מניח את הדעת של הרופא בן ימינו מהבחינה הפיזיו-פתולוגית, אולם בקריאה בין השורות נוכל לעמוד על המציאות שהכיר ולפיה פסק מה שפסק.

בפגיעה באזור הפנים והצוואר מראה הנסיון, שאם נפגעת הלסת העליונה - ובהכרח תוך שבירת עצמות הגולגולת המחוברות אליה, לא יכול האדם או הבהמה להאריך ימים, בין אם בשל הפגיעה בקרומי המוח, או בשל דמם ונזק מוחי או דמם הגורם לחנק, או בשל זיהום משני. ברם כך גם קורה בפגיעות של הלסת התחתונה. למרות זאת נפסק להלכה שאם ניטל הלחי התחתון הבהמה כשרה !. משמע מזה שניתן לחיות למרות פגיעה כזו זמן רב ואף לרפאה, לפחות בחלק מהמקרים. לכאורה, פריקת הלסת היא המקרה השכיח הכמעט יחידי המתאים להגדרה זו. בניגוד למקרה זה, במקרה והלסת מנותקת על ידי חיתוך מהרקמות שבצוואר, גם אם מעט מעל גובה הסימנים, קשה מאד שלא לגרום לחיתוך כלי הדם הגדולים והעצבים העוברים שם בצוואר ולמוות מיידי. דווקא דיונים של האמוראים רב פפא ושמואל נראה כבלתי מציאותי. רק אם יבוצע חיתוך חלקי של הצוואר "בתוך" הלסת התחתונה, כלומר ממש מתחת לעצם הלסת, יש אפשרות שהדבר לא יגרום למות ויהיה ניתן לתיקון וריפוי, אך לא אם יבוצע בגובה הגרירת. צדק אפוא הרמב"ם בדבריו והסברו למשנה מבחינה מעשית, גם אם מבחינת הפיזיו-פתולוגיה אין הסברו מתאים לידע המצוי בידינו.

7. רש"י בחולין מג,ב מסביר שתורבץ הושט הוא "מקום דבוקו (של הושט) בלחי". הגמרא שם מגדירה את ההבדל בין הושט לתורבץ הושט: "הי ניהו תורבץ הושט ? אמר מרי בר מר עוקבא אמר שמואל : כל שחותכו ומרחיב זה הוא תורבץ הושט, חותכו ועומד במקומו זהו וושט עצמו. אמר להו רב פפי : מר לא אמר הכי. ומנו ? רב ביבי בר אבבי. אלא כל שחותכו ועומד במקומו זה תורבץ הושט. אלא איזהו וושט עצמו ? כל שחותכו וכויץ". בניגוד לושט עצמו, באיזור התורבץ, השריר העוטף את הושט כבר אינו טבעתי וקיימת שם התרחבות של בית הבלעיה, ולכן כשחותכים שם חתך אופקי אין התכווצות של התורבץ שנשאר רחב. ואילו כשהושט עצמו - העטוף בשריר טבעתי - נחתך, הוא נשאר עגול ונוטה להתכווץ לתוכו.

8. דעת שמואל היא חלק מדיון בסוגיה בגמרא בחולין מד,א, הנע בין קביעות האמורא שמואל לאלו של רב פפא : "אמר רב נחמן אמר שמואל : תורבץ הושט שניטל כולו מלחי כשר, ותנא תונא : "ניטל לחי התחתון - כשר". מתקיף לה רב פפא : והאיכא עיקור סימנים ? ולרב פפא קשיא מתניתין - "ניטל לחי התחתון - כשר" !! בשלמא מתניתין לרב פפא לא קשיא, הא - דאיעקור איעקורי (כלומר שהסימנים נעקרו לגמרי), הא - דאיגוס איגומי (נחתכו חלקית בזהירות) מעילוי סימנים, אלא לשמואל קשיא (שהרי לכאורה לדבריו מדובר בחיתוך מלא) ! לא תימא כולו אלא אימא רובו. והאמר רבה בר בר חנה אמר שמואל : סימנים שנדלדלו ברובן - טרפה ! אמר רב שישא בריה דרב אידי : הא דאקפל איקפולי (בפגיעה חלקית וקלה), התם דאפרוק אפרוקי (בפגיעה של חיתוך מלא)". מדברי שמואל עולה, שהלחי נוגע בתורבץ הושט, וקשה היה לרב פפא, כיצד ניתן לנתק את הלחי מתורבץ הושט בלי לעקור את הקנה או הושט ממקום חיבורם תוך כדי נטילת הלחי התחתון. ברם הקושי קיים גם לפי המשנה ולא רק לפי דברי שמואל. רב פפא מסביר שלא מדובר בנטילת כל הלחי אלא בסילוק חלקי של הלחי כך שקו החיתוך מצוי מעל הסימנים, הנשארים מחוברים. גם ההסבר הסופי לשיטת שמואל הוא שאין הניתוק שלם אלא חלקי, כך שהחיבור של הסימנים עדיין קיים ואינו מדולדל.

מעניין גם, שהרמב"ם פוסק שאם נולדה בהמה כשהיא חסרת לחי עליון, היא כשרה⁹ ! הרשב"א¹⁰ מקשה על הלכה זו מהסברו של הרמב"ם בתשובתו, שכן לפי דבריו תמות הבהמה בו ביום. ברם להסברנו, אפשר שהיות ובמקרה זה אין פגיעה בשלמות רצפת המוח, זיהום, חנק או דמם, ניתן לחיות בצורה כזו (כמובן שקשה מאד להאכיל בהמה כזו, אולי בהאבסה והלעטה). ושמא, רמזים יש בהלכה זו, שכן הלחי התחתון הכולל את הלשון, ומייצג דיבור תחתון (של דברי חולין) בעוד הלחי העליון מייצג דיבור עליון (של דברי תורה ותפילה וקדושה). ראוי לאדם למעט בדברי חולין ולהרבות בדברי תורה ותפילה, ובנוסף, הלחי התחתון הוא ממתנות הכהונה, אותה זיכה פנחס לכהנים בעת שקנא לה' בשטים כשעמד והתפלל בעד העם, לרמז שראוי שיקדיש האדם גם את דיבורו "התחתון" לשמים.

9. ג"כ במסגרת הלכה י"ח הנזכרת בהערה 1. : "לחי העליון שניטל, טריפה; אבל אם ניטל התחתון, כגון שנגמם עד מקום הסימנין ולא נעקרו, הרי זו מותרת. וכל אבר שנאמר בו אם היה חסר טריפה, כך אם ניטל, טריפה. אבל אבר שנאמר בו אם ניטל טריפה, אינה נאסרת אלא אם נחתך אותו אבר. אבל אם נבראת חסרה אותו אבר, הרי זו מותרת, שאם לא תאמר כן, נמצאת החסרה והנטולה אחת היא. וכל אבר שנאמר בו שאם ניטל מותרת, קל וחומר אם חסר מתחילת ברייתה ולא נברא, שהיא מותרת".

10. תורת הבית, בית שני שער שלישי.